

РЕЦЕНЗИЯ

от председател на НЖ Ана Иванова Кочева, доктор, доцент в Секцията за българска диалектология и лингвистична география при Института за български език „Проф. Л. Андрейчин“ към БАН

за дисертационен труд за придобиване на образователната и научна степен *доктор*

Автор на дисертационния труд: Маргарита Йорданова Котева, докторант и проучвател в Секцията за българска диалектология и лингвистична география при Института за български език „Проф. Л. Андрейчин“ към БАН

Тема на дисертационния труд: “Названия, свързани с храните и тяхното приготвяне (лексикосемантична характеристика)”

Авторката на дисертационния труд е завършила магистратура в СУ „Климент Охридски“ по специалността български език и литература през 1998 г. Зачислена е като редовен докторант в Института за български език през 2002 г. Научен ръководител ѝ е доц. д-р Славка Керемидчиева. Специализирала е в Грац, Австрия при проф. Лудвиг Карничар и проф. Манфред Трумер през 2006 г. От 2009 г. до 2011 г. е в отпуск по майчинство. Котева работи по проектите „Български диалектен речник“ и „Общославянски лингвистичен атлас“. Има шест публикации, свързани с дисертацията, публикувани в престижни наши и чужди списания на български и руски език.

I. Дисертационният труд на ас. Маргарита Котева „Названия, свързани с храните и тяхното приготвяне (лексикосемантична характеристика)” (311 стр.) е изследване, на което трябва да се даде висока оценка поради следните съображения:

1. В него е обхванат и обобщен респектираш по обем **материал** от българските говори – нещо, което в **лингвистичен аспект** не е извършвано досега. Разхвърляният материал в разнообразни по съдържание кулинарни източници не е бил със специална езиковедска ориентираност. Именно този факт прави темата **извънредно актуална и дисертабилно значима**, т.е. достойна за защита.

2. Дисертантката отлично познава **състоянието на проблема** и богатата литература (научна и изворова) и умело я използва в подкрепа на поставените задачи.

3. Избраната комплексна **методика и методология**, съчетаваща различни методи (системния, етнолингвистичния, компонентния) спомага да се отговори на задачите, формулирани от докторантката.

4. Известна част от материала е **лично събран** от авторката, което е свидетелство за неговата автентичност (като се има предвид и високата ѝ теоретична подготовка).

5. От **абстрактното** понятие **лексикална система**, която наброява **хиляди единици** (изключително трудни за съпоставяне и организиране), авторката ни е представила

а) проучване, в което **действително**, но вече съвсем **конкретно** функционира една **подсистема, която е част** от по-голямата **макролексикална** система на българския диалектен език. Дори само това да беше извършила, тя вече щеше да заслужава положителна оценка.

б) Дисертантката е трябвало да се справя с изключително трудната задача да установи точността на назованите реалии (десигнати). Невинаги кратките сведения за храните и тяхното приготвяне по **архивите** и в **речниците** дават достатъчна представа за **връзката понятие – название**. Идентифицирането на тази разнообразна връзка първо между **реалията (десигната)** и понятието, а след това между **понятието** и **наименованието** при невинаги подадени достатъчни обяснения в източниците, очевидно е бил нелек процес при прилагането на ономасиологичния подход.

в) Освен основния **ономасиологичен подход**, използван за разкриване на процеса на номинацията, авторката отлично се е справила и с чисто семантичните проблеми, отнасящи се до разширяването на **семантичната структура** на думата, т.е. до прилагането на **семасиологичния подход**, срвн. всички случаи за поява на вторични, третични и т.н. значения по пътя на **пренасянето** (най-вече метафорично и метонимично) за разширяване семантичния обем на думата.

Във връзка със съчетаването на тези два подхода е добре отразена субординацията на **видовите** названия по отношение на **родовите**, напр. видовете хлябове към общото (родовото) име *хляб*; видовете баници към родовото наименование *баница* и т.н.

Така напр. към родовото название грозде се отнасят видовете *карà-тумàн*, *кукòрко*, *ладàнко*, *типèрко*, *сар-чибук*, *сплìна*, *резакìйа*, свързани с именуване на различни сортова гроздà.

Ономасиологичният подход е позволил на авторката да класифицира понятията, и съответно думите, въз основа на номинационните им белези. В духа на извършената класификация (по Нефедова – за названията на гъбите в руски език), тя прави подобна делитба в български език. Като отчита основните мотивиращи признаци Котева разделя имената в пет групи: „1. Названия, мотивирани от цвета (*жълтùрки*, *сìни гъби*, *червèнки*), 2. Названия, мотивирани от формата (*вратèнки*, *качулатки*, *лъжички*, *пачи крак*), 3. Названия, мотивирани от симбиозата на гъбите с различни дървета (*бр'àстови бèли*, *чернìчеви черни*), 4. Названия, мотивирани от сходството с други обекти (*мàсленки*, *млèчници*), 5. Названия, мотивирани от емоционална оценка

3

(самовилука гъба)... Неядивните гъби са свързани с нечисти животни или демонични персонажи (зъмйински гъби, кози брадй, самуйински гъби, свйицки гъби)” (стр. 58).

II. Съчетаването на двата основни подхода се открива във втората основна част, която съставя същността на дисертацията и с право е наречена от авторката – лексикосемантична. Това е частта „Класификация на названията на храни и напитки и начините на тяхното приготвяне”. Следвайки избраната методика, обявена в Увода, във втората част на труда на практика Котева подрежда лексикалния материал по тематични групи (ТГ), тематични подгрупи (ТП), тематични макрогрупи (ТМ), лексикосемантични групи (ЛСГ) с лексико-семантични варианти (ЛСВ) въз основа на семантични признаци (СП) или по мотивиращи признаци (МП). С една дума, авторката ни предлага една системна теоретична рамка, в която е организирала (отново подчертавам) огромния лексикален материал.

Големите **тематични групи** са девет на брой, от които шест основни. Те се отнасят до: 1) Названия на храни и хранителни продукти с растителен произход (житни култури и зърнени храни; брашно, варива, зеленчуци и диворастващи ядивни растения, гъби, плодове, растителни мазнини); 2) Названия на храни и хранителни продукти с животински произход (месо, мляко и продуктите от мляко, яйца и животински мазнини); 3) Названия на тестени храни (хлябове, пити, баницы, пържени изделия); 4) Названия на ястия (от вече споменатите зърнени храни, зеленчуци, меса); 5. Названия на консервирани храни (месни, млечни, тестени); 6. Названия на течни храни и напитки (безалкохолни, алкохолни). По-малко значителни са: 7) Названия на ядки, пуканки и др.; 8) Названия на подправки и 8) Названия на хранителни отпадъци.

От лексико-граматично гледище следващата част от труда „Названия на начини на приготвяне на храни и напитки” представлява **систематизация на глаголите**, свързани с храните и храненето.

Всеки раздел е снабден и с подраздел от любопитен общокултурен (етнологички и исторически) характер, свързан с посочването на „стари и по-нови названия за храни и продукти, произвеждани в различни географски условия – планини, равнини, топли и студени места, а оттук и разнообразното им отражение в лингвистичната география.

В **Заключението** се правят изводи за основните системни отношения в лексиката за храните, за извънезиковите фактори – като споменатия вече географски, а също така и за факторите, свързани с бита и материалната култура на населението, за религиозния фактор при празнично-обредната кухня у християни и мюсюлмани, за мотивираните домашни и немотивираните домашни и чужди думи; за терминологичните диалектизми – противопоставни и непротипоставни и т.н.

Изводите, свързани със семантиката и лексикалния кръг за храни, се отнасят до семантичния обем и делитбата на еднозначни и многозначни лексеми, а също така и до структурата – разгърната или неразгърната. Освен списъците за **Литературата** и **Източниците** на диалектен материал са приложени и списъци за съкращения на имената на автори, произведения, селища и области.

Успоредно с високата положителна оценка, в интерес на още по-значителното подобряване на труда, и то най-вече с оглед на евентуалното му отпечатване, предлагам да бъдат извършени следните **доуточнения и корекции**:

1. В заглавието да бъде обяснено за кой език и диалекти става дума. Не: „Названия, свързани с храните и тяхното приготвяне” въобще, а „Названия, свързани с храните в българските диалекти”. На заглавната страница трябва да бъде поставено и името на института, в който е написана дисертацията, годината на защитата и името на научния ръководител.

2. Материалът за храни и напитки от пунктове извън държавните граници е доста слабо представен (това личи не само от източниците, но и от направените сравнения). Диалектоложките изследвания (има предвид дори по-старите) само от Вардарска Македония са над 200, от които едва малка част е използвана. Същото се отнася и до Западните покрайнини и Поморавието. Недостатъчни са и сведенията дори от Беломорието. Тук не става даже дума за пълно описание по тази тема, а само за очертаване на българската етноразноязычна територия (и по отношение на названията за храните).

И обратно, там, където е цитиран бегло някакъв материал от говорите в Р Македония, той не е поставен сред българските диалекти, а между чешки и полски език, след словенски (стр. 82). Подобно е положението и на стр. 89.

3. Възражение будят някои препратки в речниковите части на труда, и особено тези, при които книжовни думи се обясняват и препращат към диалектни думи (заради азбучния ред). Според мен, това трябва да се прави по изключение. Ясно е, че от семантична гледна точка „механичният” принцип на препращане не е най-добрият. Не може диалектна дума да се обяснява с друга диалектна, а е изключено книжовна дума да се обясни с диалектна, т.е. да се препраща към първата спомената вече диалектна.

4. В работата цитирането на трудовете (библиографските източници) няма равномерен характер. В едни случаи са цитирани цели поредици (напр. „Проучвания и материали по българска диалектология I-X”), а в други случаи – отделно, като самостоятелни трудове, въпреки че са номера от същите тези поредици.

5. Може би допълнително внимание е нужно да се обърне върху отделни етимологични бележки, които са правени не по БЕР (I-VII), а по други източници. Така напр. на стр. 47 думата *кълка* (в съчетание *бундънъ кълка*) е обявена за чуждица (гърцизъм или турцизъм), а тя е българска; *бѣба* е обявена за турска (стр. 71), а тя е славянска (българска), получена по звукоподражателен път. За *йунѣца* авторката смята, че е турска, а всъщност тя е влязла в турски от български, а не обратно. Думата *делиѣа* не е от домашен произход (стр. 146), а е хибрид с турска основа *deli*. *Сомунѣца* също не е домашна (стр. 146), а хибридна дума от гръцки, свързана с опростяване на формата *(н)сомѣ* 'хляб' + българска наставка *-ница*; *джуркам* (стр. 272) не е от домашен произход, а е заемка (стр. 135) от румънски (свързана с 'въртя', а тя от гръцки, свързана с 'кръгъл') (срв. БЕБ, I, стр. 373). Навярно техническа грешка е попадането на

5

албанския сред останалите славянски езици. При това, макар и на латиница „албанският“ облик *retićka* е изписан с „праславянска“ транскрипция. Тук дисертантката едва ли може да бъде изцяло упрекната, защото е заимствала формата от ОЛА: 2007, К. № L 1089, в която *чуждиците* също се привеждат чрез измислена „славянска“ фонологична транскрипция, наравно с действително славянските облици, т.е. на заемките им се приписват несъществуващи изпадащи ерови гласни – в случая „албанският“ облик изглежда като *retićka*. Друг е въпросът, че Котева е наредила „албанската“ форма до хърватската, чешката, белоруската, руската и украинската, т.е. до славянските.

Заклучение: Независимо от направените забележки от различно естество, на представения дисертационен труд трябва да бъде дадена **висока оценка**. В преобладаващата част резултатите са личен принос на Котева. Статиите, за които вече се спомена (на български и руски) са отпечатани в престижни наши и чуждестранни издания. Те са приложени към дисертацията. **Авторефератът** е изготвен съгласно изискванията и правилно отразява най-съществените постановки на изследването.

Основният несъмнен научен принос на авторката е, че е събрала **много голям** в количествено отношение диалектен материал, **по тема, неразработена досега в българската диалектология**. Този материал тя е събрала, организирала, йерархизирала и обобщила в стройна система, даваща възможност за **изводи** не само от лингвистичен, но и от културоложки характер. Широката библиографска осведоменост, която тя има не само по отношение на поставената тема, е спомогнала за превръщането ѝ в истински специалист по проблемите на диалектната лексикология.

Като оценявам най-високо представения труд, с пълна убеденост давам своя положителен вот за присъждане на Маргарита Йорданова Котева научната и образователна степен „Доктор“.

4. 03. 2015 г.

София

Рецензент:

(доц. д-р Ана Кочева)

